

DR. CHIKAN ZOLTÁNNÉ főiskolai tanársegéd:

RADNÓTI MIKLÓS ECLOGÁINAK NYELVÉRŐL

(Szempontok a főiskolai nyelvészeti gyakorlatokon folyó
nyelvi elemzéshez)

Mottó: Gyűlölöm azt, aki telt kupa mellett bort iszogatván,
háborút emleget és lélekölő viadalt.
S kedvelem azt, aki bölcs és Aphrodité meg a Múzsák
szép adományairól zengve szeretni tanít.

(Anakreon, Ford.: Radnóti.)

Az általános iskolai anyanyelvi oktatás egyik legfontosabb feladata, hogy *művelt olvasótábort neveljen*. A kulturált olvasók széles tömege a maga igényességével feltétlenül serkentőleg hat irodalmunk fejlődésére, ez viszont nemzeti kultúránk emelkedését segíti elő.

Így kell látniok hallgatóinknak, mint jövőbeli tanároknak egyik legfontosabb feladatukat: az *igényes olvasótábor kiszélesítését*.

Az elmélyült olvasás elsődrendű feltétele, hogy a *tartalom és forma dialektikus egységét felismerjük, megértsük*. Éppen ezért fontos, hogy a jövő általános iskolai tanárai gyakorlatra tegyenek szert a tartalom és forma ilyen értelemben vett egységes elemzésében, mert az ő feladatuk lesz a jövő olvasóinak nevelése. Ezért van szükség ilyen elemzésekre a nyelvészeti gyakorlatokon is.

Hangsúlyozni kívánom, hogy a következő elemzések nem teljes esztétikai elemzést nyújtanak: egy-egy, 1 vagy 2 órás gyakorlat anyagát adják, s így ahhoz szabottak, a leglényegesebb sajátosságokat kiemelik. Módszertani szempontból meg kell jegyezni, hogy ilyesfajta elemzéssel csak hosszú hónapok alapos munkája után foglalkozhatunk. Ezt a teljes elemzést meg kell előznie a részleges, hangtani, szótani, majd mondattani elemzésnek, a tanulmányok sorrendjében, mint ahogyan az általános iskolában sem léphetünk fel az elmélyült olvasás igényével addig, míg tanulóink nincsenek tisztában a leíró nyelvtan elemeivel.

Joggal vetődhet fel a kérdés, miért éppen Radnóti eclogáit vizsgáljuk. Radnóti költeményeit elemezzük, hogy ezzel is hódoljunk a nagy költő és az igaz ember emlékének születése 50., halálának 15. évfordulója alkalmából. — És azért éppen az eclogákat, mert ez a régi műfaj

sok sajátosan új vonással gazdagodik Radnótinál, azonkívül az eclogák sora mintegy tömörítve tükrözi Radnóti költői egyéniségének fejlődését, s témájuk változatossága megmutatja, milyen érzések, milyen gondolatok foglalkoztatták a költőt élete utolsó éveiben.

Mi az oka annak, hogy az eclogák új szintet kapnak Radnótinál? A költő egyénisége mellett elsősorban a kor, amelyben azokat írta. Ha tehát az eclogák mondanivalóját teljesen meg akarjuk érteni, elsősorban ismerni kell a kort, amelyben keletkeztek.

Az I. ecloga 1938-ban, az utolsó 1944-ben keletkezett. — Milyen eseményekkel teli ez a különben oly röpké idő!

1938: a spanyol háború befejezés előtt áll, Franco diktatúrája megszilárdul. Németországban a nácizmus vadul készül a háborúra, és belső uralmának megszilárdítására tűzzel-vassal, — bár egyelőre csak koncentrációs táborok, lágerok felállításával, — igyekeznek kiemelni azokat a demokratikus erőket, akik útjában állnak. A faji gyűlölet a III. Birodalomban egyre nagyobb méreteket ölt. Magyarországot és az egész európai civilizációt fenyegeti már a faji göggel hirdetett „Deutschland über alles“, aminek kézzelfogható bizonyosságát adja Ausztria bekebelezése, majd a Szudéta-föld elfoglalása. A feszültség 1939-ben tovább fokozódik, és a Lengyelország elleni háború megindításával kirobban a pusztító II. világháború: hamarosan lángokban áll egész Európa.

A magyar uralkodó osztály hatalmának további fenntartása érdekében lassabb ütemben ugyan, de készségesen követte a német fasizmus útját, és a tisztán látók előtt világos volt, hogy ezen az úton a teljes felbomlásig nincs megállás. 1941-ben a németek által a Szovjetunió ellen indított rablőháborúba az uralkodó osztály lelkiismeretlenül és felelőtlenül belevitte a nemzetet. Nálunk is megkezdődött a nácizmus útjába álló elemek felszámolása, s ennek az embertelenül kíméletlen barbarizmusnak lesz áldozata tragikus körülmények között Radnóti Miklós is 1944-ben.

Ezek a világrengető, emberek ezreit áldozatul követelő események az ihletői az eclogáknak. Az a 6 év, amely alatt az eclogák keletkeztek, különben is Radnóti költészetének legjelentősebb szakaszát öleli fel. Ez az az idő, amely alatt eljut az eszmei és művészi tisztázatlanságtól, az izmusoktól a legmagasabb fokú művészetig [1].

Radnóti költői fejlődésének kezdeti szakaszán a bukolikus versek valószínűtlen tájakat adnak elénk, s a mesterkelt tájban mesterkelt az ember is. Milyen más a fejlődés utolsó szakasza, amikor a tájnak már kettős szerepe van: a békesség és nyugalom kifejezője a fasizmus embertelen rendjével szemben, és eszköz a költő személyes érzelmeinek kifejezésére [2]. *A táj szimbólummá lett Radnóti költészetében.*

Az eclogák politikai mondanivalója vitathatatlan. Voltak, akik ezt kétségbe vonták, s azt próbálták bizonyítani, hogy az idilli költészet csak költői játék [3]. Erre meggyőzőbb cáfolatot adni nem is lehet, mint megszólaltatni magukat az eclogákat. De ezt bizonyítja az eclogák elé írt Előhang is (Száll a tavasz . . .), amelyben a költő megrázó erővel szinte az egész természetet lázadásra hívja fel:

Néma gyökér kiabálj, levelek kiabáljatok éles
hangon, tajtékzó kutya zengj, csapkodd a habot, hal!
rázd a sörényed, ló! bömbölj bika, rijj patak ágya!
ébredj már aluvó!

Az ecloga, mint műfaj feltétlenül több költői játéknál. Éppen tárgyánál és hangjánál fogva igen alkalmas a mély ellentétek kifejezésére, mint ezt majd látni fogjuk. Ki láthatna költői játékot a Pásztor és a Költő, vagy a Költő és a Repülő, vagy éppen a Költő és a Próféta drámai párbeszédében, amelyet a legégetőbb valóság ábrázolása tesz megrendítővé? Feltétlenül *Ortutay* Gyulának van igaza: „Az idill példázata annak az értelmes, derűs, humánus világnak, amit a faszizmus tébolya marcangol szét“ [4].

Ezt az elképzelést támasztják alá az ecloga-irodalom jeleseinek alkotásai is. *Hazánkban a pásztori költészetnek már nemes hagyományai voltak.* Radnóti, az irodalom szakos tanár feltétlenül ismerte Balassi, Zrinyi, Faludi, Csokonai idilljeit, és az idill-fordításokat, köztük Dugonics András, Ráday Gedeon, Rájnics József, Baróti Szabó Dávid, Révai Miklós, Fazekas Mihály munkáit. I. eclogája mottójául is Vergilius sorait írja:

„Quippe ubi fas versum atque nefas: tot bella per orbem,
tam multae scelerum facies; . . .“

Érdekes megfigyelnünk, hogy Vergilius kommentátora, Servius az eclogák keletkezését azokra az eseményekre vezeti vissza, amelyek a polgárháború borzalmai során a költő békés mezei otthonát is feldúlták: Radnóti I. eclogája pedig 1938-ból való. Vergilius I. eclogájában a földönfutó Melibous felsóhajt: Látom-e még valaha hazám határait: s a háború borzalmait, könnyörtelenségét festi; Radnóti I. eclogájának is „az ágyúcsövek feleselése“ az ihletője. Nem célunk egybevetni Radnóti eclogáit Vergilius alkotásaival, de megdöbbenő a párhuzam.

Radnóti maga is fordította Vergiliust. Egyéniségét, életpályáját ismerve, természetesnek találjuk, hogy éppen a IX. eclogát fordítja le, amelyben ezeket a sorokat találta:

„. . . de tudod, hogy a versek
Oly tehetetlenek ott, hol a Mars dárdái ropognak,
Mint a sasúzte, bozótba futó kicsi chaoni gerlék.“

Nem lehet ez véletlen. Hiszen Radnóti maga is azt vallja, hogy „minden művész önmagát fejezi ki“ [5], s a műfordításokhoz írt utószavában ezeket olvashatjuk a műfordítás tárgyáról: „Titokzatos véletlenek és nem véletlenek befolyásolják a választást, ami gyakran nem is választás, hiszen nem egyszer *a vers választ ki minket*“ [6].

A téma tehát, amit választ, *nem véletlen, de nem véletlen a forma sem*, amibe azt önti. Radnóti maga is ezt vallja: „. . . a forma egyértelmű és más formákat és meg nem formáltakat kizáró, mert a forma az érté-

kelés, a különbségtevés és rendletteremtés principiuma. És nincsen fontos és nincsen nem fontos. És semmi sem mindegy itt“ [7].

Ezek kifejtése után térhetünk csak rá az eclogák elemzésére.

I. ECLOGA

(1938)

Az I. ecloga keletkezésekor Radnóti költői magatartása már teljesen tudatos. Olyan példaképek állnak előtte, mint Garcia Lorca, József Attila.

Az ecloga a Pásztor és a Költő párbeszéde.

A Pásztor megjelenítése, a rigók szavának említése még az idilli tájat idézi. Tavaszodik. A Költő felszabadultan állapítja meg: „... itt a tavasz már!“ De a Pásztor figyelmezteti: csak játszik az ég. A költői boldog ábrándkép (a tavasz) és a Pásztor valóságot festő szavai gyönyörű ellentétben robbannak ki: a tócsa *lágyan* mosolyog a napsütésben, de ha éjszaka *fagy köti* tükrét, *rádvicsorít*. A kitűnően maga helyén lévő szó intenzitását az utána tett mondatközi felkiáltójel csak fokozza. „Bolond áprilisban“ élünk, figyelmezteti a Pásztor a Költőt,

„már elfagytak egészen amott a kicsiny tulipánok.“

Ebben a sorban a kicsiny melléknév használata lágyabb, melegebb hangzású, mintha a *kis* formát használta volna a költő. Ebből a kedveskedő használatból kiérezhető a részvét: a szó mélyebb érzelmi telítettséget kap. Az igekötős ige a visszavonhatatlan befejezettséget érzékelteti: elfagytak. — A Pásztor szavai véget vetnek az idilli hangulatnak: az igei állítmányokat kiemelve világos is lesz, hogy miért. Az első két sorban az ég *játszik*, a tócsa *mosolyog*, de tovább: ha *megköti* a fagy, *rádvicsorít*, s *elfagynak* a virágok is. Mindez a spanyol háború ijesztő képét idézi. Az idézett sor hangsúlyozott helyhatározója is ezt mutatja: *amott*.

Kérdő mondat következik: de miért vagy oly szomorú? — A következőkben a Költő egészen hitelesen és világosan Radnóti lelkiállapotát fejezi ki: Még szomorú sem vagyok, megszoktam . . . undorodom csak . . .

A szörnyű világ említésére a Pásztornak is eszébe jut, hogy háborúról hallott. Itt a jelzők kapnak nyomatékot, s festik sűrítve a háború képét, annak minden borzalmát: *vad, izzó, vérbefagyott*.

A következő többtagú alanyt (*a medvék és katonák*) szorosán egybefűzi az ismételten kitett kapcsoló kötőszó, s ez erősen kidomborítja, mennyire párhuzamba került a háború következtében ember és állat.

A menekülés, a sok halál borzalmat keltő képeinek festése után szinte közömbösnek hangzik a kérdés:

„Azt hiszem ismerted Federicót, elmenekült, mondd?“

és szinte közönyösnek tűnik a válasz:

„Nem menekült. Két éve megölték már Granadában.“

Pusztá tárgyilagos közlés. A két rövid tárgyilagos kijelentő mondat olyan szenvedélyt takar, ami már szóval szinte ki sem fejezhető. Utána a Pásztor szavai fejezik ki a Költő mélységes szenvedélyét is: csupa rövid felkiáltó mondat követi egymást:

„Garcia Lorca halott! hogy senki se mondta nekem még!
Háborúról oly gyorsan iramlík a hír, s aki költő
így tűnik el! hát nem gyászolta meg őt Európa?“

A Pásztor mélységes fájdalmát fejezi ki, hogy ezt kérdezi; a költő csak úgy eltűnhet, és nem gyászolja meg őt Európa?

A felháborodást kifejező szóáradatra a Költő megcsitult belenyugvással csak ennyit mond: „Észre se vették.“ — Látnoki erővel látja itt Radnóti saját végzetét. Ő is csak „eltűnt“, s helyette is csak „tört sorokat lelt“ az utód . . .

E sorok helyes értelmezéséhez feltétlenül látnunk kell a *szél* szó szimbólikus használatát: a szél itt is, mint Radnótinál oly sokszor, a forradalmiság szimbóluma.

A Pásztor szinte hitetlenkedve ismétli meg: „Nem menekült. Meghalt.“ Ezek a kijelentő tömondatok a felháborodás felkiáltásai után a mélységes megrendültség kifejezői: Radnótira jellemzően a legborzalmasabb valóságot a legegyszerűbb nyelvi forma közvetíti. Majd a lassú belenyugvást, beletörődést fejezi ki a következő eltűnődő kérdés: „Igaz is, hova futhat a költő?“ s a halott Federico mellett felmagasodik „a drága Attila“ alakja is. A két mártír költő mellé odaállítja a Pásztor a Költőt is: „Hát te hogy élsz? visszhang jöhet-e szavaidra e korban?“ — A visszhang említése minden költő legfőbb vágyának ad kifejezést: a költő szavaira az a megfelelő rezonancia, ha megértik mondanivalóját.

De ebben a korban a költő vágya nem válhat valóra. Itt a határozók kapnak különös súlyt, amelyeket kifejező, mély hangulati tartalommal telített jelzők is kifejtenek:

„Ágyúdörej közt? Üszkösödő romok, árva faluk közt?“

A következő sorokban gyönyörű hasonlattal világítja meg Radnóti a maga költői és emberi magatartását: a *kerge világgal* a büszke tölgyet állítja szembe, s a közte és a világ között erősödő ellentétet tömör, s így annál kifejezőbb ellentétes mondat fejezi ki: a tölgy tudja, hogy kivágják, várja is, *de addig is új levelet hajt*. Ez az ellentét ébreszti fel a költőben a vágyat a fenyegető háborús veszély idején az igazi emberi élet után:

„Jó neked, itt nyugalom van, ritka a farkas is erre . . .“ — mondja, bár a nyugalom még nem ad teljes boldogságot, ahhoz el kell felejteni, hogy a nyáj, amit a Pásztor őriz, a másé. (A kapitalista rendben nincs teljes boldogság.)

Majd rádöbben a költő: esteledik, s elköszön, igazi költői képpel:

„alkonyi lepke lebeg már, s pergeti szárnya ezüstjét.“

a *l* hangok tömörítése, a *lepke* és a *lebeg* hangsorok könnyedsége valóban lebegővé teszi az egész sort. A „pergeti szárnya ezüstjét“ szerkezet szemléletes képe kifejezően zárja le a verset, az állítmány gyakorító formájával jelezvén a huzamos cselekvést.

Az *I. ecloga* nyelvét vizsgálva azt látjuk, hogy a művészi szóhasználat mellett itt elsősorban a mondatfűzés művészetét kell kiemelni. Rövid, tömör a szerkesztés, hiszen, mint láttuk, nemcsak a mondat főrészei hordozzák sokszor a súlyos gondolatokat: a jelzők, határozók sem mellékes körülményeket fejeznek ki, hanem fontos mondanivalók hordozói. A szenvedély, az indulatok hullámvását klasszikusan szemléltetik a kijelentő mondatokat váltogató kérdő és felkiáltó mondatok.

A költeményt végigolvasva azonnal feltűnik, hogy egyik mondata háromszor ismétlődik, mindannyiszor a sor elején hangsúlyosan kiemelve; ez a hangsúlyozás erősen kidomborítja a fő mondanivalót: Mit tehetett a költő, hová futhatott „e kergető világ közepén?“

Nem menekült.
Nem menekült.
Nem menekült.

Várta, hogy ki fog irtatni, — várja, de addig is új levelet hajt.

Íme tehát a költői hivatástudat tükröződése az *I. eclogában*: A költői tanúságtétel fontosabb az életnél. Különösen fontos, hogy helyt álljon a költő a „felfordult világban“ is, hangoztatja Radnóti a spanyol háború, a fasizmus előretörése idején. A költő legyen az igazra a tanú, akár élete árán is. És Radnóti életével tett bizonyosságot arról, hogy ez valóban hitvallása volt, szavai nem üres frázisok, magatartása nem költői póz!

II. ECLOGA.

(1941)

A Repülő és a Költő dialógusa.

Radnóti ezt az *eclogát* 1941-ben írta. Hangja keserű: a reménytelenséget, a kilátástalan helyzetet tükrözi. Ez természetes, hiszen ebben az időben a fasizálódás már egyre nagyobb méreteket ölt, s elnyeléssel fenyegeti egész Európát.

A *Repülő* szavaival kezdődik az *ecloga*. Itt is jellemző a mondatfűzés tömörsége: az első rész 6 tagmondatból áll, de csak egyetlen kötőszó van benne. Szinte balladai tömörséggel festi a *Repülő* éjszakai harcát a vadászokkal. Az első tagmondat hullámváz magasságú hangsorai (Jó messzi jártunk éjjel) a nyelvhát emelkedésével és „zuhanásával“ szinte a repülőgép hullámváz magasságú útját festi a harc közben. Ezt az érzést megerősíti a *messzi* hangsor köznyelvitől eltérő hangalakja is. A hasonlat (*méhrajként zümmögött a sok vadász*) hangfestő igéje a távoli

motorzúgás képzetét idézi. A *lödöztek* gyakorító igeforma a harc huzamosságát és hevességét érzékelteti.

Kapcsolatos mondatok sora festi a lehetőséget:

„Kis híja volt s leszednek s lenn összesöprögetnek . . .“

Az *összesöprögetnek* gyakorító igeforma a veszély nagyságát, de ugyanakkor lebecsülését is jelzi: darabokra törhet a gép, de ez mások számára közömbös esemény, hiszen a *söprögetés* hangsor gyakorító képzője a cselekvés huzamosságát fejezi ki, és izgalomtól mentes, nyugodt, békés hangulatot tükröz.

Ellentétes mondat következik, és itt az érzelem változására mutat: „de visszajöttem nézd!“ Ez a magabiztosság rögtön göggé is válik, amit az igei állítmány hangulatfestő szava mutat:

„. . . és holnap újra retteg
s pincékbe bú előlem a gyáva Európa . . .“

Jellemző a Repülő egyéniségére, hogy őt elsősorban saját személye foglalkoztatja. Ez grammatikailag is megmutatkozik: nincs mondanivalójának olyan mondata, amelyben alany, tárgy vagy határozó formájában az ő személye ne szerepelne; a formánsok közül az 1. személyű igei személyrag és az 1. személyű birtokos személyrag dominál. — Csak utolsó mondatával fordul a költő felé: „Irtál-e tegnap óta?“

A Költő erre így felel: „Irtam, mit is tehetnék?“ A kérdő mondat alkalmazása a kétség kifejezése. A következő tömondatok kapcsolatos párhuzamba állítása a hangutánzó igei állítmányokkal az írás hiába- valóságát érzékeltetik:

„. . . A költő ír, a macska
miákol és az eb vonít s a kis halacska
ikrát ürít kacéran“.

„Mindent megírok — mondja tovább —, akár neked.“ Az *akár* ebben a helyzetben lekicsinylést fejez ki.

A következő sorok hangutánzó és hangfestő szavai a légitámadás borzalmait festik. Akár az I. eclogában, itt is a jelzős szerkezetek adják a kép plaszticitását: *robbanó és beomló házsorok, vérekes hold, hörgő örület . . .* Az igeneves szerkezetek tömörsége vésteljes intenzitást ad a soroknak. A felfordult világot érzékeltetik a különösen kapcsolódó állítmányi szerkezetek is: aminek mozogni kellene, megáll, aminek állnia kellene, mozog: *a hold fénye támoljog, a terek feltüremlenek, a lélegzet megáll, az ég émelyeg, s a gépek jönnek, egyre jönnek s újra lecsapnak . . .* A hosszú két sorban egyetlen állapothatározó van: *rémülten*, s ezt a maga megszemélyesítésében pregnáns kifejezésnek kell éreznünk: *rémült az ember, aki ebben a viharban él.* — És megismétlődik a Költő szavainak bevezető sora: „Irok, mit is tehetnék“. Itt azonban

a múlt idejű formát jelen idő váltja fel: a költő írt eddig, és ír most is . . . Ehhez is bátorság kell, hiszen egyetlen verssor *veszélyes* és *szeszélyes* lehet. A költői hitvalláshoz is bátorság kell, még akkor is, ha a munka hiábavaló: ezt a gondolatot fejezi ki az előbbi tőmondatok megismétlése. Majd megkérdezi a Költő a Repülőt: „Miről gondolkodol, míg szállsz fejünk felett?”

A Repülő a Költő őszinte szavaira őszintén válaszol: „Ne vess ki. Félek ott fönn.” — mondja, s megvallja, hogy ő is kedvesére vágyik. Nem találja helyét: fönt repülve lejönne, s lenn újra szállni vágy. Őszszenőtt gépével, hisz „egy ütemre fájunk fönn mind a ketten . . .” *Emberként* élt ő is, de szörnyű feladatra vállalkozott: embertársai pusztítására. Ezért kell ég és föld között hazátlanul bolyongania. — Az ellentétet gyönyörűen festi a magas és mély hangok váltakozása:

„Ha fönn vagyok lejönnék! s lenn újra szállni vágyom . . .” Itt a hangfestés érdekessége éppen abban áll, hogy a lefelé törekvést a magas, a felfelé törekvést mély hangok festik, s ez gyönyörűen juttatja kifejezésre a felfelé vagy lefelé törekvés gátló körülményeit . . . Ime, nemcsak a költő küzd kétségekkel! A Repülő a Költőhöz fordul megértésért: „De jaj, ki érti meg . . . Irsz rólam?”

A hosszú, szinte monológoknak tűnő részeket egyetlen sor, a Költő rövid mondatai zárják le:

„Hogyha élek. S ha lesz még majd kinek.”

Melyik a fő gondolat, amelyik ezen az eclogán végigvonul? Itt is megismétlődik, de itt többféle variációban az „Irtam, mit is tehetnék?” gondolata. — Az első variációban a kétség hangja jut kifejezésre a kérdő mondatnál. A második variáció ismét egyszerű ténymegállapítás: „Irok, mit is tehetnék.” Ez a jelen helyzet rögzítése. S a befejezés: „Irsz rólam?” a jövő képét festi elénk, de ez a kép nem biztató („Hogyha élek, s ha lesz még majd kinek”). A múlt, jelen és jövő egymásmellettsége arra utal, hogy a Költőnek mindig, minden körülmények között írnia kell.

A II. eclogában Radnóti mély humanizmusa tükröződik. Megrázó erővel emeli fel szavát a háború örült pusztítása ellen, de ugyanakkor rámutat arra is: az uralkodó osztályok elvetemültsége és nem a nép az oka a sok borzalomnak, hiszen a Repülő szavai bizonyítják, hogy a lélektelen fasiszta katonai fegyelem zubbonya alatt érző és fájó emberi szív dobog.

III. ECLOGA

(1941)

Ebben az eclogában megszakad az eddigi és a megszokott párbeszédes forma: itt csak a költő hangját halljuk, második szereplőként mégis ott érezzük a Pásztori Múzsát, hiszen minden versszak megszólításával kezdődik, s a költő végig hozzá beszél, hozzá esdekel segítségért: a tiszta szerelem erejével segítse őt át e borzalommal teli világon.

A költő egy álmos kávéházban ül, de nem érzi vele a közösséget. A Pásztori Múzsát hívja segítségül, itt, a nagyvárosi élet forgatagában. Bár nagyváros zajában él, a szabad természetbe vágyódik, ahol kevesebb a zaj, mégis az élet, a természet mozgalmasabb. Ezt bizonyítja a határozós szerkezetek szembeállításával: az *álmos kávéházzal* szemben a *mező*, amelyen *fut a fény*. Az álmos kávéház jelzős szerkezet terjedelmes hangsoraival is ránknehezedik, és szinte megkönnyebbülten lépünk ki a mezőre, ahol *fut a fény*. A rövid hangsorok, az erőteljes praedicatív szerkezet fokozzák ezt az érzésünket. S lám, ez a csendes világ csendessége mellett is mozgalmas: a kis vakond *némán túr*, de még a föld sem mozdulatlan, változatlan: *kis púpjai nőnek*. — A ladikok alján a halászok alusznak, mégsem érezhetjük őket resteknek, hiszen ők már *munka után* pihennek, míg a kávéház *álmossága* a tunyaság jelképe.

A mező békés képe után visszahozza a zaj a költőt a kávéházba, ahol *hét ügynök ricsajoz*. A hangutánzó igei állítmány pontosan jellemzi a helyzetet. Heten is vannak együtt, beszélgetnek is — hiszen ricsajoznak —, de csak az érdek fűzi őket össze, nem a barátság, vagy a szeretet. Ezt mutatja számunkra az *árva legények* jelzős szerkezet.

Az ügynökök mellett jogtudorok is vannak ebben a kávéházban. A *jogtudor* szó használata egészen sajátos hangulatot kölcsönöz a képnek: hivatalos, s ez is azt mutatja, hogy ezek is csak „hivatalból“ vannak együtt. Furulya helyett már csak a szivarozáshoz értenek: nem értenek az egyszerű természet nyelvén. Egyetlen mondat az egész versszak, s ez egységbe fogja a képeket.

A költő is ezek közé a városi emberek közé került: hiszen ő is itt tanít. De ő nem adja meg magát: két óra közt *berohan* (ez az igei állítmány a *fut*-hoz kapcsolódva azt mutatja, hogy ő is inkább a mezei élet embere), s *elmélkedik a füst szárnyán* a szerelemről. Íme a Radnótira annyira jellemző realitás: hogy előtérbe lép! A szerelemről! elmélkedik, de nem tudja nem észrevenni az őt körülvevő füstöt, mint ahogy maga boldogan él, de nem tudja nem észrevenni az őt körülvevő háború pusztítását. Előző versében (Csodálkozol, barátném...) találjuk ezt a nagyon is jellemző sort: („világok gondja rajtam, világok gondja fáj.“). Festői kép következik: a költőnek a vágy kamaszos vadonából már csak kiszáradt fa maradt, melyet egy csöppnyi, kancsali madárfütty sem szülhet újra. A „*vágy kamaszos vadona*“ jelzős szerkezet igen kifejező: a birtokos színtagma (a vágy vadona) utal az ifjúkori vágyak, álmok szertelenségére: a vadon is kusza, rendezetlen, akár az ifjúkori vágyak. Ezt a tényt lélektanilag a *kamaszos tulajdonságjelző* indokolja. A kamaszos vágy letisztult, sőt, letört, a vadonból csak kiszáradt fa maradt, s nem újítja meg azt a csöppnyi kancsali madárfütty. A *csöppnyi madárfütty* szerkezetben a jelző a mérték egészen kis fokára utal, míg a *kancsal* melléknév-i képzős származéka nyilván a csali (álnok, hazug) szóval mutatott azonos formája miatt került be jelzőnek.

Ismét a Pásztori Múzsához fordul a költő. A sor elején álló megszólítás hangsúlyánál fogva külön nyomatékot kap, s a *segíts!* felkiáltás a hangsor szerkezeténél fogva is (*e—í*) szinte a sikoltás erejével hat

ránk. Ezt az érzésünket csak fokozza a felkiáltójel-parancsolta szünet. Menekül a költő a nagyváros zajától, s kedvesét látja, róla fest plasztikusan szép képet. A jelzős szerkezetek belsőleg-külsőleg megismergetik őt, akiről a *hajnal kürtjei rikoltnak*. A pregnáns kifejezések (*nyurga mosolygás, táncos, okos léptek*) teljes élethűséggel állítják elénk a kedvest. Az igei állítmányok halmozása mozgalmassá teszi a képet (*mozdul, ölel, nézi*), s ezzel a kedves friss, mosolygó alakja szinte elevenné lesz előttünk.

De hiába idézi fel a költő a kedves képét . . . Ismét a Pásztori Múzsához kell segítségért kiáltania: megismétlődik az előző felkiáltásos megszólítás. Bár szerelemről dalol, „*karmol folyton a bú, új fájdalom űz a világban, mindig, újra csak új!*“ A *karmol* igei állítmány jelentésében igen találó: a *karmol* fogalmában mélyhangrendűségénél fogva benne van a nagyobb intenzitás, a fájdalom fogalma is. A szüntelen megújuló fájdalmak sorát jelzik a jelzők és határozók (*folyton, új*), de különösen a „*mindig, újra csak új!*“ félmondat. Igen erős intenzitású az „*űz a világban*“ határozós szerkezet. A *világban* határozó inessivusi ragja tökéletesen kifejezi, hogy az újabb és újabb fájdalmak előtt nincs hová menekülni. Ha a *világba* forma lativusi ragját alkalmazta volna a költő, az azt mutatná, hogy még valahol a világon talán van menekülés, van megnyugvás. De ez az inessivusi rag nem ad erre lehetőséget: a *világban* mindenütt űzi a fájdalom . . . És íme, hol van már az előbbi versszak szárnyalása, a kedves boldog dicséréte? A költő lemondóan állapítja meg: „ . . . elpusztulok itt hamar én is.“ Ebben a mondatban nincs lázongás, csak fájdalmas belenyugvás. Ezt mutatja a mondat elhelyezése, hangsúlytalansága. Külön nyomatékot kap az *itt* határozószó: korai, idő előtti halálra készül, s ennek ez a világrend az oka: *itt* pusztulok el, ebben a felfordult világban, ahol „*görbén nőnek a fák, sóbányák szája beomlik*“: semmi nincs a helyén. Ezt a világot még az élettelen anyag sem nézheti érzéketlenül, ez a világrend még az élettelen anyagnak is fáj. Innen a megszemélyesítés: „*falban a téglá sikolt.*“ S a költő szenvedéseitől még álmában sem menekülhet, ha sikerül is elaludnia: „*így álmodom én, ha elalszom*“ — írja. S itt a feltételes kötőszó azt jelzi, hogy az álom is csak esetlegesen hoz enyhülést.

A költőt egyre nagyobb elkeseredettség ejti hatalmába. Ismét a Pásztori Múzsához fordul segítségért, hiszen *úgy halnak e korban a költők* . . . Ismét a költői halál újra és újra feltűnő képe. Itt sem lehet azonban csak azt látnunk, hogy Radnóti a maga egyéni sorsa miatt aggódik, csak a maga egyéni problémájával foglalkozik, hiszen a fasizmus által felidézett háborús veszedelem nemcsak egy ember veszedelme, sőt nem is csak egy nemzeté, hanem az egész világé. Így fonja össze Radnóti művészien a maga egyéni sorsát a közösség sorsával.

A következő mondat nagyon jellemzően idézi az eclogák hangulatát: *csak ránkomlik az ég* . . . A *ránkomlik* igei állítmány történetét fejez ki, s a véletlenséget, a szándéknélküliséget méginkább kiemeli a *csak* módosító szó. Nem marad emlék a költő után, legfeljebb néhány vers (ez is visszatérő gondolat, s ismétlődése mutatja, hogy mennyire foglalkoz-

tatja a költőt). „Szerelemről irhatok én még?“ — kérdi a költő, majd ismét kiragadja magát a sötét gondolatokból, s a kedves alakját képze-
li maga elé:

„Csillog a teste felém, ó Pásztori Múza, segíts hát!“ A *csillog* állít-
mány kifejezi, hogy a kedves képe reménysugárként csillan fel sötét
gondolatai között. A költemény folyamán egyre visszatérő motívum
(ó Pásztori Múza, segíts hát!) zárja az eclogát.

A III. ecloga mondattani sajátossága a sok felszólító, felkiáltó mon-
dat. Éppen ezért ennél az eclogánál különösen érdekes az intonáció. A
sokféle mondattípus variálása változatossá teszi a hanglejtést. Az egyes
szakaszok egyre rövidülnek, de rövidülnek a mondatok is, s ez magával
hozza a tempó gyorsulását. — Mindez az érzelmek, az érzések felfokoz-
zott voltát és egyre erősebb fokozódását mutatja. Erre utal az igei állít-
mányok hosszú sora is, amelyek között igen sok a hangutánzó, hang-
festő szó. Ez különben minden ecloga sajátos vonása, amit Zlinszky
Aladár azzal indokol, hogy a pásztori idill a természet ölen élő embe-
rek életét rajzolja, s így önként kínálkoznak számára a természeti han-
gok [8].

IV. ECLOGA

(1943)

A Költő és a Hang dialógusa. A reménytelenség, a végtelen elkese-
redettség hangja szólal meg benne.

A Költő kezdi a beszélgetést:

„Kérdeztél volna csak magzat koromban . . .

Ó, tudtam, tudtam én!

Üvöltöttem, nem kell a világ! goromba!“

A félmondatok a költő mély keserűségét fejezik ki. A *tudtam* nyomaté-
kosító ismétlés a kétségbeesetten dacos gyermek élethű képét állítja
elénk. Az *üvöltöttem* állítvány a legerélyesebb tiltakozásra utal: nem
kell a világ! goromba! — Ebben a goromba világban a *sötét rácsap* az
emberre, *a fény vág!* — A felkiáltó mondatokat kijelentő mondatok kö-
vetik. Ez már a belenyugvás: *És megmaradtam*. Sőt a sok szenvedés
már meg is edzette: *a fejem rég kemény*. — De még mindig a dacos
gyermek képét idézi:

„S tudóm erősödött csak, hogy annyit *bögtem én*. —“

A Hang is a világ durvaságát érzékelteti: a vörheny és a kanyaró
partradobta a költőt, a tó *kiköpte*. Majd a sok bánalom mellett mégis
akad, aki *karjára veszi* a költőt: az idő. Az idő dajkálja, *a lucskos és rej-*
telmes gépezet szolgálja. Miért? . . . ó miért? — Nincs válasz e kér-
désre . . . Majd tovább így ír: „ . . . s a rettentő virág nem nyílik még

húsodban tán a rák.“ — A *rettentő* igenév jelzői használata a *virág* mellett megdöbbenővé teszi ezt a jelzős szerkezetet. Különb en ez a kép nyilván Babits Mihály tragikus halálának hatása alatt született, amiről Radnóti már előbb megrázó versben emlékezik meg (Csak csont és bőr és fájdalom).

A költő ismét egészen rövid mondatokkal válaszol:

„Születtem. Tiltakoztam. S mégis itt vagyok,
Felnőttem. S kérdezed: miért? hát nem tudom.“

Ismétlődik itt is a *miért*, most már választ is kapunk rá, de ez a válasz: *hát nem tudom*. — Ez a felsorolás szinte azt mutatja, hogy a költő értelmetlennek érzi életét, amelyben semmi említésre méltó nem történt, amelyik csak keserűséget okozott. Azért tiltakozott ellene. S mi az, ami minden baj forrása?

„Szabad szerettem volna lenni mindig,
s örök kísérték végig az úton.“

A Hang figyelmezteti: volt szép is az életében, s egy pillanatra ismét megjelenik előttünk az idilli táj, a *szellőtől fényes csúcsokkal*.

„s láttál, ha este jött, a hegyre töppedt
bokrok közt térdepelni egy jámbor őz-sutát.“

A *töppedt* hangalakjánál fogva is igen szemléletes igenév. A táj békés, nyugodt hangulatát alátámasztja az őz, a legszelídebb állat megjelenítése, s az a szelíd őz is térdel, nyugodtan van, nem fenyegeti semmi veszély.

Mennyire pontos megfigyelő Radnóti! Még a napfényben álló fatörzsön megcsillanó gyantacsöpp sem kerüli el a figyelmét. Boldog ez az idilli táj, itt nincs mitől tartani. A folyóból *meztlen* ifjú asszony lép partra, s a szarvasbogár kezére száll. — A kapcsolatos mondatok sora lízi egységessé a képet.

A költő azonban félbeszakítja a Hangot:

„Rabságból ezt se látni már!“

A rím erőteljesen kapcsolja ezt a mondatot is az előző sorokhoz.

Mélységes vágyakozás tölti el a költőt a nyugodt, békés élet után:

„Hegy lettem volna, vagy növény, madár . . .
vigasztaló, pillangó gondolat,
tünő istenkedés.“

Ebben a részben a *pillangó gondolat*, majd a *tünő istenkedés* jelzője is a pillangó rövid, de könnyed, vidám, gondtalan életét idézi. Annál erőteljesebben hat a rákövetkező, szinte kétségbeesett felkiáltás:

„Segíts szabadság,
ó hadd leljem meg végre honnomat!“

Milyen csodálatos mestere Radnóti az ellentétek plasztikus kifejtésének! Ezekben a sorokban is a könnyed, lebegő képek csak kiemelik a helyzet súlyosságát.

Ismét elliptikus mondatok sora következik, melyek igen erős érzelmi feszültséggel töltik meg ezt a részt:

„A csúcsot újra, erdőt, asszonyt és bokrokat,
a lélek szélben égő szárnyait!
És megszületni újra, új világra . . .“

A végtelen vágy kifejezése ez az új világ iránt, amit hangsúlyoz az új szó háromszoros megismétlése.

„Még csönd van, csönd, de már a vihar lehell . . .“

Az ismétlés, a szórenddel történt kiemelés fokozzák a csönd hatását, amelyre ellentétként következik a második mondat. Az ellentétet a tartalmi ellentétén kívül (csönd-vihar) kiélezi az ellentétes mondat alkalmazása is. Az alany előtt álló határozott névelő (*a vihar*) használata itt azt mutatja, hogy az a vihar jött el, amelyet a költő már régen gyanított, régen sejtett. Még csak *lehell* a vihar, s az érett gyümölcsök még csak *ingnak az ágakon*, de a lepkét már elsodorja a szél, s *a fák között már fuvall a halál*. A fokozás művészi formája: ime, a gyengébb már pusztul . . .

És már tudom . . . Az és kötőszó jelzi: a következő sorok logikus következtetések az előzőkből. — Az érett gyümölcsök *ingnak* már az ágakon, s a költő érzi, ő is halálra érik. Visszatér a második rész gondolatára: az idő karjára vette, emelte, de az idő is hullámszik, s leejti őt. Az *emelt* — *leejt* egymás melletti használata az idő rövidegét jelzi, ami a két mozzanat között eltelik: a két ige hangzása is hasonló, pedig az egyik múlt, a másik jövő időt fejez ki: ime, alig van különbség időben a múlt és a jövő között.

Rab voltam — írja, s magánya lassan nő, mint a hold karéja. De a jövő képe más:

„Szabad leszek, a föld feloldoz,
s az összetört világ a föld felett
lassan lobog. Az írotáblák elrepedtek.“

Különösen súlyos az utolsó mondat mondanivalója. Nincs mire, nincs miért írni. Majd a *súlyos szárnyú képzelethez* fordul, s ez a megszólítás is mutatja, mennyire nehéz gondolatok foglalkoztatják, ha a jövőt látja.

A Hang válaszol: A gyümölcs már ring, s lehull, ha megérik. A költőnek is ez a sorsa: ha hivatását betöltötte, elnyugtatja a föld. De a harag

füstje, amely az összetört világ lobogásából keletkezik, szálljon az égig,

„s az égre írj, ha minden összetört!”

Íme, még ez a reménytelenséget és elkeseredettséget tükröző vers sem vállalja a helyzetbe való teljes belenyugvást: lázadással végződik, lázadásra biztat. Hangja megrázó, az az apokaliptikus hang, amelyik a szabadságharc bukása után Vörösmarty legmegrendítőbb költeményeit jellemzi. Méltán állapíthatjuk meg, hogy ebben az eclogában Radnóti már Vörösmartyig emelkedett. A lázadás hangja pedig azt mutatja: Radnóti hitte, hogy nem pusztulhat el a haza, a világ, bármilyen nehéz helyzetben is van. Túl kell élnie a náci sötétség szörnyű korát: s ha „az összetört világ a föld felett lassan lobog”, ha a fasizmus elpusztult, akkor újra fog születni új világra ő is, nemzete is, s az egész világ.

V. ECLOGA

(1943)

(Töredék, Bálint György emlékére)

Megszólítás vezet be az eclogát: Drága barátom! A tulajdonképpeni megszólítás (barátom) *drága* jelzője nem a megszokott, tartalom nélküli megszólítási formula. Radnóti költészetében ez a szó valami meghitt, kedves hangulatot idéz (feleségével kapcsolatban is használja ezt a jelzőt, sőt megszólításaként is előfordul). — A meghitt, meleg hangú megszólításra éles ellentétként következik a mondanivaló: *hogy dideregtem e vers hidegétől*. — A *vers hidege* szokatlan álbirtokosjelző szintagma, s éppen e szokatlan szókapcsolás kölcsönöz neki igen élénk érzelmi tartalmat. A *hogy* fokhatározó értékben áll a mondatban, kiemelt helye erős hangsúlyt biztosít számára, s ez a nyomatékosság feltétlenül a nagyobb fokot jelöli.

A második sor elején még nagyobb nyomatékkal ismétlődik meg a fokhatározó: *hogy rettegtem a szót*. Itt a praedicatív szerkezethez szokatlanul kapcsolódik a határozós szerkezet helyett a tárgyias szerkezet, ez a latin nyelvű forma még jobban kiemeli a *szót* . . . Ma is elmenekültem előle. *Fél sorokat róttam* — írja tovább. A *róttam* ige használata azt mutatja, hogy nem teljes figyelemmel, odaadással, költői tudatossággal dolgozott a versen: a fájdalom megakadályozta ebben.

„Másról, másról igyekeztem
írni, hiába! az éj, ez a rémes, rejtekező éj
rámszól: róla beszélj.”

Nyomatékosító ismétléssel kezdődik ez a rész. Az *igyekeztem* hangsor kifejti, hogy ez a szándék csak törekvés maradt: de ezt nyíltan meg is

mondja a következő mondatértékű felkiáltás: *hiába!* A következő szakasz röviden koppanó szavai a sok *r* hang kemény kopogásával, a sziszegő hangok sejtelmességével művészi idéznek a rémteli éj hangulatát. A *róla beszélj* felszólítást az egyenes idézet teszi erőteljessé.

A borzalom, a rémteli éj borzalma felriasztja a költőt: *s a hang elhallgat, hallgat, akár Ukrajna mezőin a holtak . . .* — Az *elhallgat* kezdő ige után a *hallgat* tartós ige alkalmazása a huzamosságot jelöli.

A következő kép a „közelítő tél“, a holnapok képét festi: *suhog a tél vad jóslata, húznak a súlyos fellegek: vad, súlyos világ köszönt ránk, a háború embertelen terhei egyre nyomasztóbban nehezednek mindenkire, s az erőfeszítések hiábavalóságának tudata csak növeli a jövő bizonytalanságát.*

„Élsz-e, ki tudja?“ *Eltűnődő* a kérdés, s ez jelzi előre azt a bele nyugvást, amit a következő sorok közvetítenek számunkra.

Az „eltűnés“, a halál művészi festése a következő kérdés:

„Jársz az avarban az erdei sár sűrű illata közt, vagy
illat vagy magad is?“

A helyhatározóból névszói állítmánnyá emelkedő szerkezet mutatja az alany azonosulását a hellyel: *illat közt jársz, vagy illat vagy magad is?*

A szálldosó hó eltakar mindent. — *Hová lett az idilli táj? Itt már csak a szomorú realitás az úr.*

„*Eltűnt, — koppan a hír.*“ — A Radnótinál megszokott, mély érzelmet kifejező, minden sallang nélküli tömondat: az erős szenvedély kifejezése, a legegyszerűbb nyelvi formával.

A hír közömbösen hangzik, de a jóbarát szíve megdobb, sőt megdermed tőle. Oly élenken képzei maga elé barátját, akár a holtat. S a döbbenet megállítja az írásban: „*Mégsem tudok írni ma rólad!*“ A *mégsem* megszorító kötőszó általában olyan következményt jelöl, amit az előzmények után nem várnánk. Ezért hat ránk olyan mélyen a befejezés.

Igen érdekes ennek az eclogának a mondatszerkesztése. A tört sorok, a „félsorok“, a tört mondatok a helyenként egészen eluralkodó *r* hanggal az élet keménységét hirdetik, mely derékba töri a nagyszerűen induló életpályát is.

Érdekes megfigyelnünk, hogy a „félsorok“ összeolvasva önmagukban is értelmet adnak, sőt, ezek hordozzák a fő mondanivalót:

Félsorokat róttam.
(. . . az éj) rámszól: róla beszélj.
Eltűntél.
Élsz-e, ki tudja?
S nem tudnak semmit.
illat vagy magad is?
Eltűnt, — koppan a hír.
Mégsem tudok írni ma rólad!

Ebben az eclogában sincs párbeszédes forma, de — akár a III. eclogában — itt is megvan a második személy: a drága barát. Az eltűnése miatti bánat itt elnyom minden más érzést, itt nincs más, csak a fájdalom . . .

VII. ECLOGA

(1944)

A költő egy este hangulatát örökíti meg. Az est homályában feleségére gondol, remélve, hogy legalább álmában eljuthat hozzá.

A költemény megszólító jellegű kérdőmonddal kezdődik: *Látod-e, s néhány sorral lejjebb megismétli és személyessé teszi a megszólítást: látod-e, drága?*

A költemény első két sorából pontosan megtudjuk, kinek, mikor, hol írta a költő. Az idő: alkonyat, a hely: a szögesdróttal beszegett vad tölgykerítésen belül fekvő barakk. A *vad tölgykerítés* mint pregnáns kifejezés művészien utal a hely zordságára, az örök vadságára; hiszen a kerítésnek is az a feladata, ami az öröknek: elzárni azt a boldogtalan embercsoportot az édes otthoni tájtól. A szögesdrótos, súlyos tölgykerítés, a barakk azonban *lebegő* lesz, könnyűvé válik, ha sikerül megszabadulni nyomasztó tudatától a hazagondolás perceiben. Lassan-lassan eltűnik a drót: *felszívja az este*. Rendkívül szemléletes kifejezés: szinte érzékelhető a lassú sötétedés.

A rabság keretét elereszti a lassú tekintet. Mély realitásról tesz tanúságot az igei állítmány, a megszemélyesített kép. De hiába tűnik el a sötétben a kerítés, *az ész, az ész az tudja a drót feszülését*. A nyomatékosan megismételt alany erősen hangsúlyozza: a rabság tudatától nem lehet szabadulni.

Itt következik a második megszólítás, amit a költő már személyessé tesz, mintegy maga mellé képzelve azt, akihez beszél, s akihez oly meghitten szól, mintha ott ülne mellette. A nappali kemény szenvedések (*megettörtett* testünk) csak ilyenkor oldódnak fel, a képzelet is ilyenkor szabadul csak, *amikor az álom, a szép szabadító* (a hátravetett jelző igen szemléletes azonosítás), feloldja a fáradságot, szenvedéseket. S mi is lehetne a vigasz, az erőt adó: *a fogolytábor hazaindul ilyenkor*. — *A megettörtett testünk* szerkezetben az igenévi jelző azt érzékelteti, hogy nem önként, szabad akaratukból dolgoznak itt az emberek: erre utal az igenévben lévő műveltető képző. Ez a szerkezeti forma régmúlt időket idéz. Mintha a XVII. században lennénk, és a rabságba hurcolt prédikátorok siralmas énekét hallanánk. Azok is egy eszméért szenvedtek, és vállalták sokszor a vértanúságot is, akár Radnóti, de a megettörtett testben töretlenül élt a jobb világba vetett hit.

A képzelet, az álom, a szabadulás eszményi, boldogító légköréből a realitás prózai talajára lépünk, amit a határozós szerkezetek fejeznek ki:

„Rongyosan és kopaszon, horkolva repülnek a foglyok,
Szerbia vak tetejéről búvó otthoni tájra.“

Megrázó keveredése ez a rész a földhözragadt nyomornak, a teljes kifosztottságnak (*rongyosan és kopaszon*) és az igazi emberi élet utáni vágynak: hiszen ez a földhözragadt tábor repülni is képes még, ha a hazatérés reménye erőt ad ehhez. — De otthon is a félelem az úr. Ez a félelem kettős: félelem a fizikai pusztulástól, de még talán ennél is nyomasztóbb a náciizmus szörnyétől való irtózat, amelyik az erkölcsi létet fenyegeti pusztulással, megcsúfolván mindazt, ami emberi. Kifejezően érzékelteti ezt a *búvó otthoni táj* igenévi jelzője, az egész jelzős szerkezet, amelyik sóhajszerűen megismétlődik. A költő két sorban háromszor említi az otthont, s ez is azt mutatja, hogy mennyire az otthon képe foglalkoztatja. A következő sorokból pedig a *haza* emelkedik ki.

A költő szíve elszorul, iszonyú kétségek gyötrik, s ezek kérdő mondatokban jutnak kifejezésre:

„Ó, megvan-e még az az otthon?
Bcmba sem érte talán? s van, mint amikor bevonultunk?
És aki jobbra nyöszörg, aki balra hever, hazatér-e?
Mondd, van-e ott haza még, ahol értik e hexametert is?“

Van-e még otthon, hazatérnek-e ennyi szenvedés után (erre utal a *nyöszörg* ige), van-e még haza, ahol értik e hexametert? Ismét az ellentét: a kopasz, rongyos foglyok, köztük ő maga, s a hexameter, amelyik már hangsorával is a klasszikus világ tiszta szellemiségét idézi, a tiszta szellemiséget, amelyik olyan messze van tőle, csak az ész, az tudja, illetve reméli, hogy létezik.

Terjedelmes mondat következik: a szürke egyhangúság festése:

„úgy írom itt a homályban a verset, mint ahogy élek,
vaksin, hernyóként araszolgtván a papíron;
zseblámpát, könyvet, mindent elvettek a Lager
őrei, s posta se jön, köd száll le csupán barakkunkra.“

A Lager szó használata a hely hangulatát idézi. A Lager őrei elvettek mindent, ami a fogságot elviselhetővé tette: *zseblámpát és könyvet* (a fizikai és szellemi világosság szimbólumait). *Köd száll le csupán*: a köd is szimbólum: ismét a homályra utal a költő.

Tovább húzódik a szellemi és fizikai lét párhuzama: rémhírek és férgek közt él itt az Európa minden tájáról összezárt tábor. Megkapó ellentét: a *szétdarabolt*, lázas test, s az *egy* élet, amit közösen él minden tag . . .

A következő sor a kecsegtető jövő képe, amit a remény nyújt: a jó-hír, a szép asszonyi szó, a szabad emberi sors . . . Megvalósulhatatlannak tűnő kívánságok ezek, s határozatlan tárgyként jelennek meg a mondatban. De biztos, határczott a vég, bár sűrű homályba bukik, (*várja a végét*: határozott a tárgy). — A hátravetett jelző (*a sűrű homályba bukót*) ismét a homály, a sűrű homály képzetét idézi.

A költő riasztó realitással festi elénk helyzetét: „*Fekszem a deszkán, férgek közt fogoly állat . . .*“ Mennyi vád ebben a sorban!

A költő visszatér a kiinduló képhez: de most már nemcsak esteledik, már este van. Az állítmányok érzékeltetik az idő múlását:

„Este van, egy nappal rövidebb, lásd. újra a fogság és egy nappal az élet is. Alszik a tábor.“

Időközben feljött a hold, s megvilágítja a tájat. A holdfényben újra *jeszülnek a drótok*, s fegyveres őrszemek árnya lépdél a falra vetődve: az árny megszemélyesítése a lépdél gyakorító igével praedicativ szerkezetet alkotva, a keserű fogság reménytelenül hosszú időtartamát fejezi ki.

Az utolsó versszakban ismét hitveséhez fordul a költő:

„*Alszik a tábor, látod-e drága, suhognak az álmok, horkan a felriadó, megfordul a szűk helyen és már újra elalszik, s fénylik az arca.*“

A *suhognak* hangutánzó szó az V. eclogában is előfordul („Ujra suhog ma a tél vad jóslata“). A *suhog* igéhez, akárcsak ott, itt is valami sejtelmes, félelmetes elem asszociálódik: erre utal a következő sor: *horkan a felriadó*, majd újra *elalszik, s fénylik az arca*. Az utolsó tagmondat állítmánya itt kifejezi, hogy az álom már újra békés, s nyilván a veszedelmektől megmenekült bűvő otthoni tájon jár az álmodó. Csak a költő van még ébren, felesége képét idézi, s várja az álmot, az enyhetadót, „mert nem tudok én meghalni se, élni se nélküled immár.“

Csendes, elbeszélő, szinte azt mondhatnánk, beszélgető hangnem uralkodik ebben az eclogában. A bensőséges, meghitt hang a lecsitult, de annál erőteljesebb, annál örökéletűbb szeretet megkapó kifejezése.

A hosszú, helyenként már szinte terjengősnek tűnő mondatok a meghatározhatatlan tartamú, gyötrelmesen egyhangú fogságot illusztrálják, szimbolizálják. A homály, a szürkesség, a rettegve bűvő otthoni táj képe, s a szögesdróttal szegett vad drótkerítés adják meg az ecloga alaphangulatát: e szavak jelentésüknél és alakjuknál fogva is alkalmasak arra, hogy érzékeltessék a költő megtörtségét. A prózai realitással írt sorok többet érnek a legékesebb vádiratnál: kitűnik belőlük, mennyire embertelen volt az a világ.

VIII. ECLOGA

(1944)

A költő látszólag visszatér az eredeti párbeszéd formához, mintegy keretbe foglalva ezzel az eclogákat. A Költő és a Próféta párbeszédét halljuk. A két szereplő megjelenítése azonban csak látszólagos: a

Költő és a Próféta lényegében egy személy, a prófétikus ihlettel, a látónoki erővel rendelkező vates alakja áll előttünk.

Radnóti más alkalommal is szerepeltet prófétát (Lapszéli jegyzet Habakuk prófétához, Töredék): a próféta alakja mindenütt a világ gonoszsága, a világ romlottsága felett érzett nemes, szinte emberfeletti *düh* megtestesítője. Habakuk prófétához így ír: „... légy velem szigorú Habakuk!... Kormozz be talpig, te fekete düh!” — A Töredékben pedig ezt mondja: e szörnyű korra

„... méltó átkot itt úgysem mondhatna más, —
a rettentő szavak tudósa, Ésaiás.“

Az ecloga a Költő szavaival kezdődik: üdvözli a *vad* hegyi úton sietve haladó *szép* öregembert. A *vad* hegyi út az élet, a világ keménységére utal. A *szép öregember* jelzős szerkezet mutatja azt, hogy nemes az az érzés, ami a Prófétát úzi, hiszen a *düh* általában elcsúfítja az arcot, a Költő pedig *szép* öregemberről beszél. A sietséget érzékeltetik a „szárny emel-é, avagy üldöz az ellen?“ kérdő mondatok. Majd felel is a Költő a kérdésre: *szárny emel, indulat úz, a szemedből lobban a vilám.* — Az igei állítmányok (*emel, úz*, majd befejezőképpen a *lobban* mozzanatos ige) a gyorsaság érzékeltetői. Ismét üdvözli a Költő az agg férfiút, s mintha maga is átvinné a Próféta rohanó ütemét, nem áll meg a mondatok között, hanem egyetlen lélegzetre mondja el a tagmondatok egész sorát: felismeri a *nagyharagú próféták* egyikét, s megkérdezi tőle a nevét.

A Próféta válasza így kezdődik: „Hogy melyik-é?“ ebben a kérdő mondatban a *hoggy* kötőszó és az *é* kérdőszó alkalmazása a felháborodás kifejezője. Majd megadja a választ. Náhum ő, aki Ninivé buja városa ellen zengte a szót. A *harag teli zsákja* volt ő! — Ez a néhány sor is mutatja, hogy az ecloga hangja egyrészt a klasszikus eposzok, másrészt a hitvitázó irodalom hangjára emlékeztet (nagyharagú próféta, zengtem a szót, a harag teli zsákja valék én).

A Költő válasza: ismeri a Próféta ős dühét, mert fennmaradott (a hosszabb igeforma ünnepélyesebb hangulatot kelt), amit írt.

A Próféta megjegyzi: *fennmaradott*. Ellentétes mondat jelzi ennek a ténynek a hiábavalóságát: „*De a bűn szaporább, mint annak előtte.*“ — A *szaporább* hangsor kiemelt állítmányi értékében a nagyon gyors növekedésre utal. — Hogy mi lesz a világ sorsa, nem lehet tudni, de a bűnnek bűnhődnie kell — hirdeti a Próféta.

A Költő és a Próféta személye itt, ezen a ponton azonosul: a Költőt is áthatja a Próféta dühe, s a hangnem is hasonul a Prófétáéhoz: a *gyors nemzetek öldösik egymást* megállapítás szerkezete itt is a klasszikus eposzok hangját idézi (a gyakorító forma az állandóságot fejezi ki), a *falánk, fene sáskák* említése pedig a hitvitákét.

De mit használ mindez? — hangzik a kérdés, és hatalmas erejű, mély érzelmi telítettségű felkiáltó mondat a válasz erre: *hisz az ember az állatok alja!* A Költő ezt az állítását a háború megrázó képeinek sorával bizonyítja:

„Falhoz verdesik itt is, amott is a pötty csecsemőket,
fáklya a templom tornya, kemence a ház, a lakója
megsül benne, a gyártelepek fölszállnak a füstben.
Égő néppel az utca rohan, majd bűgva elájul,
s fortyan a bomba nagy ágya, kiröppen a súlyos ereszték
s mint legelőkön a marhalepény, úgy megsugorodva
szertehevernek a holtak a város térein . . .“

Az első mondat igei állítmányának gyakorító képzője, a helyhatározó szó magas és mély hangrendű formájának egymásmellettsége azt mutatja, hogy gyakori, mindenütt előforduló jelenség ez. A *pötty csecsemő* jelzős szerkezet a jelző hangalakjánál, hangulatánál fogva a gyengéd részvét kifejezője. — A következő részben hangutánzó és hangfestő szavak sűrítése (bűg, fortyan), a megszemélyesítések (az utca rohan) igen szemléletessé teszik a képet, amit a fogalmi ellentétek méginkább fokoznak (a gyártelepek fölszállnak, a *súlyos* eresztékek *felroppennek*). A pusztá realitással, minden felesleges mellőzésével közölt mondanivaló éppen úgy „az igazra tanú“ költőnek a legtökéletesebb vádirata, mint a VII. eclogában a fogolytábor leírása.

Majd megkérdezi a Költő a Prófétát:

„Az ősi gomolyból
mondd, mi hozott most mégis e földre?“

Válaszként ismét a jellemzően tömör forma, a tőmondat jelenik meg: *A düh*. Majd megokolja ezt a dühöt, amelyik inkább fájdalom. A kötőszóval kezdett mondat jelzi, hogy ez a mondanivaló az előbbieik folytatása:

„Hogy az ember
újra s azóta is árva az emberforma pogányok
hadseregében.“

Az *újra és azóta is árva* szerkezetekben az időhatározós szerkezetek locativusi és lativusi irányulásának egymásmellettsége jelzi a folytonosságot, a huzamosságot. Az *emberforma pogányok hadserege* jelzős szerkezet tulajdonságjelzője azt mutatja, hogy csak külsőleg ember az ember, s ezt a tényt mintegy megokolja a jelzett szó fogalma: *a hadsereg*. A háború okozta, hogy az ember emberségének csak formáját tarthatja meg. — Majd ezt mondja a Próféta:

„S látni szeretném újra a bűnös
váarak elestét, s mint tanú szólni a kései kornak.“

A Költő válaszában felvetődik a kérdés:

„. . . de mondd, évezredek óta lehet, hogy
így él benned a düh? ilyen égi, konok lobogással?“

Az *él* állítmány jelzi a szünetnélküliséget, ugyanerre utal a *konok* jelző.

A Próféta terjedelmes mondattal válaszol: ő is a választottak közül való (akárcsak a költők!):

„És akit egyszer az Ur elküldött, nincs kora annak,
s nincs nyugodalma, a szén, az az angyali, égeti ajkát.“

Mily rokon ez a gondolat az első eclogák alapgondolatával: a költőnek mindig, minden körülmények között írnia kell, helyt kell állnia! Hangjában pedig ez az ecloga a maga biblikus nyelvre emlékeztető fordulataival Babitsot idézi.

A Költő nem tudja, neki lesz-e ereje ehhez a helytálláshoz:

„... akár vadsodró patakban
gömbölyödő kavicsot, már koptat e röpke idő is.“

A jelzős szerkezetek itt különös hangsúlyt kapnak, szemléletességével azok között is kiemelkedik a *gömbölyödő kavics* szerkezet igenévi jelzője, amelyik kifejezi az állandóságot, a szenvedés állandóságát.

A Próféta szavai zárják az eclogát. Ismét röviden koppanó mondatok sora: még a szükséges formáns is elmarad:

„Csak hiszed. Ismerem újabb verseid. Éltet a méreg.“

A tárgy a második mondatban ragtalan, a harmadik mondatból pedig hiányzik: a balladai feszültséggel telt sorokban így eredményez tömör nyelvi formát a mondanivaló tömörsége.

A következő mondat világosan utal arra, hogy a Költő és a Próféta személye egy, azonos:

„Próféták s költők dühe oly rokon, étek a népnek,
s innivaló!“

És felvetődik a boldog jövő reménye. A düh lobogása lecsillapodik, s a Próféta felszólítja a Költőt: tartson vele:

„Jöjj hirdetni velem, hogy már közelít az az óra,
már születőben az ország . . .
. . . Útrakelünk, gyere, gyűjtsük
össze a népet, hozd feleséged s mess botokat már.“

Ebben a mondatban az igei állítmányok halmozása csak a legszükségesebb bővítménnyel ellátva a sürgetést jelzi, a sietséget, amivel a Próféta indulni szeretne.

Végül felszólítja a Költőt: messen botokat, vándornak jó társa a bot. Ő azt kéri a maga számára, amelyik göcsörtös. — A befejező sorok arra utalnak, hogy útjuk nem lesz könnyű és nem lesz sima, de ugyanakkor arra is mutat, hogy nem ijednek meg a nehézségektől, hiszen a bot szükség esetén védekező és harci eszköz is lehet. Erre utal a *göcsörtös* szó

használata, amelyik jellemzően a Nyelvtörténeti Szótár által idézett adat hangulatát idézi: „Az út göcsörtös, járatlan és tele vala tuskékkal...”

Az ecloga utolsó részében Radnóti szinte a maga életútját festi: az ő útja is göcsörtös volt, telve tuskékkal, mégsem hátrált meg a nehézségek elől.

A VIII. ecloga nemcsak sorszám szerint befejezője az eclogák sorának: ebben mindazt sűrítve találhatjuk, amit az eddigi eclogákban tapasztaltunk.

Mi jellemzi hát az eclogákat?

A műfaj kérdését megvizsgálva, a bevezetésben azt láttuk: egyáltalán nem meglepő, hogy Radnóti éppen az eclogához nyúl, amikor a fasizmus által fenyegetett világ szörnyűségeit, embertelenségét akarja tanúsítani az utókor előtt. A legborzalmasabb valóságot a legegyszerűbb nyelvi kifejezés közvetíti: itt nincs szükség sok nyelvi eszközre, a tények oly borzalmasak, hogy önmagukban beszélnek. Első költeményeinek idilli természetvilága egyre zordabb lesz: a tél vad jóslata suhog az előbb szellőtől fényes csúcson, és Szerbia vak tetejéről már nem is látszik a bűvő otthoni táj... A sok szenvedés, fájdalom megtöri, de nem töri össze a költőt: utolsó verseiben a legnagyobbakig (Vörösmarty, Babits) emelkedik. Szenvedélyes, nemes dühvel ostorozni a maga embertelen korát; vágy a nemes, tiszta emberi élet után; harc az új viláért, melyben boldog lehet ő is, de még az ellenséges Repülő is: ezek a *gondolatok* jellemzik az eclogákat.

A súlyos mondanivalók kialakítják az eclogák *sajátos formáját*, amelyet Radnóti költői egyénisége lát el jellemző vonásokkal.

Melyek ezek?

Mondattani szempontból megfigyelhető a hosszú, terjedelmes mondatok változtatása a minden sallang nélküli, mély érzelmi telítettséget hordozó tömondatokkal, kihagyásos mondatokkal.

Szószerkezeti szempontból különösen a jelzős és határozós szerkezetek mély intenzitása, kifejező ereje, az utó és értelmező jelző alkalmazása a jellemző.

Szótani szempontból jellemzi az eclogákat a szavak finom jelentésárnyalatainak, hangulati értékének pontos felhasználása, az alaki elemek tudatos alkalmazása, a hangutánzó és hangulatfestő szavak sűrítése a szemléletesség érdekében.

Hangtani szempontból a magas és mély hangrendű szavak arányos változtatását, kifejező erejük felhasználását figyelhetjük meg.

Összefoglalólag megállapíthatjuk, hogy Radnóti méltán sorolható a nagy nyelv művészek sorába. A nyelvi eszközök finom, tudatos felhasználása teszi teljessé a mély, igaz emberségről tanúskodó mondanivalót.

JEGYZETEK ÉS IRODALOM

- [1] vö.: Lator László: Radnóti Miklós költői fejlődése. Irodalomtörténet, 1954: 259—274. — Koczkás Sándor: Radnóti Miklós. Előszó Radnóti Miklós: Versek és műfordítások c. kötetéhez. Bp. 1954. 5—39.
- [2] vö.: Lator: i. m.
- [3] vö.: Ortutay Gyula: Radnóti Miklós. A Petőfi Irodalmi Múzeum kiadványai. IV. Bp. 1959. 27. l.
- [4] Ortutay Gyula: Radnóti Miklós születésnapján. Emlékbeszéd a szegedi emléktábla leleplezésekor. Forum, 1948: 340. — és uő.: i. m. vö. még: Bóka László: Radnóti eleven emléke. Magyar Nemzet, 1959. XI. 8.
- [5] Radnóti Miklós: Kaffka Margit művészi fejlődése. Tanulmányok. Bp. 1956. 26. 1.
- [6] Radnóti Miklós: Orpheus nyomában. Műfordítások. Bp. 1943. Utószó, 167. 1.
- [7] Radnóti Miklós: Jegyzetek a formáról és a világszemléletről. Tanulmányok. Bp. 1956. 116. 1.
- [8] Zlinszky Aladár: Művészi hangfestés és hangutánzás. Bp. 1937. Különnyomat a Budapesti Szemle 1937. évfolyamából.

Ezeket kívül vö. még:

- [1] Bóka László: A vers-elemzés problémái. Irodalomtörténet, 1958.
- [2] uő.: Tegnaptól máig. Bp. 1958.
- [3] Sötér István: Romantika és realizmus: La Fontaine és Radnóti Miklós. Bp. 1956.
- [4] Tolnai Gábor: Jegyzetek Radnóti Miklósról. Vázlatok és tanulmányok. Bp. 1955.
- [5] Tolnai Gábor: Radnóti Miklós és a felszabadulás előtti szocialista irodalmunk egyes kérdései. MTA I. O. Közl. XIV (1959): 125—143 és Kortárs, 1958: 871—885.
- [6] Trencsényi-Waldapfel Imre: Vergilius pásztori műzsája. Megjelent a Pásztori Magyar Vergilius c. kötet kísérő tanulmányaként. Bp. 1958.
- [7] A tartalom és forma egységes elemzésének kérdésével kapcsolatban vö.: dr. Chikán Zoltánné: A nyelvi elemzés stilisztikai vonatkozásai az ált. isk. VIII. o.-ban. Az Egri Ped. Főisk. Évkönyve IV. 127—141 és külön is.